

Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin "Rebî'u'l-Ebrâr" Adlı Eserinin Özbekçe Nüshalarının Tanıtımı

Laziz TURAEV*

ÖZ

Büyük âlimlerin ilmi ve manevi mirası, sadece Doğu İslam dünyasının değil, tüm insanlığın manevi mirasıdır. Günümüzün küreselleşme çağında, büyük bilim adamlarının bilimsel miraslarının yeniden incelenmesine, filozofların eserlerini analiz edip tercüme etmelerine ve eserlerin el yazmaları üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmasına olan ilgi giderek artıyor. Eski el yazmalarının tespiti, araştırılması, bilimsel olarak tanımlanması dünya şarkiyat çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. Özellikle IX-XII yüzyıllarda büyük keşifleri, araştırmaları, zengin bilimsel ve manevi mirası ile dünya biliminin gelişmesine değerli katkılarda bulunan, el yazması eserler üzerinde yeni bilimsel araştırmalar yapan bilim adamları ve insanlık için büyük bir öneme sahiptir. Herhangi bir el yazması kaynağın tanımlanması, bilimsel analizi, el yazması hakkındaki bilgilerin kamuoyunun dikkatine sunulması, kaynak çalışmalarının temel görevlerinden biridir. Bu makale, "Ustaz ud-dunya" (Tüm dünyanın öğretmeni), "Cârullah" (Tanrı'nın komşusu) gibi unvanlarla onurlandırılan Mahmûd ez-Zemahşerî'nin önemli eserlerinden biri olan Rebî'u'l-ibrâr el yazmasını ele almaktadır. Makale, Özbekistan koleksiyonlarında saklanan "Rebî'u'l-ibrâr" el yazmalarının kodikolojik analizini içeriyor ve üç nüshanın değerini ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Rebî'u'l-ibrâr, Muhâdara, Elyazma, Dizin, Rakabe, Niteleme.

Başvuru / Kabul: 01 Nisan 2024 / 10 Haziran 2024

Atıf: Turaev, L. (2024). Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin "Rebî'u'l-ibrâr" Adlı Eserinin Özbekçe Nüshalarının Tanıtımı, *İmgelem*, Özbekistan Özel Sayısı, 411-424

Description of the Uzbek Copies of Mahkmud Az-Zamakhshari's "Rabi' Ul-Abrrar"

ABSTRACT

The scientific and spiritual heritage of the great scholars is not only the property of the Eastern Muslim world, but also the spiritual property of all mankind. In today's era of globalization, there is growing interest in re-studying the scientific heritage of great scholars, philosophers analyzing and translating their works, and conducting scientific research on the manuscripts of works. Identification, research and scientific description of old manuscripts are very important in world oriental studies. It is of great importance for scientists and humanity, who made valuable contributions to the development of world science, especially in the IX-XII centuries, with their great discoveries, research, rich scientific and spiritual heritage, and conducted new scientific research on manuscript works. Identification of any manuscript source, scientific analysis, and presentation of information about the manuscript to the public's attention are one of the main tasks of source studies. This article deals with the Rabi'u'l-ibrâr manuscript, one of the important works of Makhmûd az-Zamakhshari, who was honored with titles such as "Ustaz ud-dunya" (Teacher of the whole world) and "Jar Allah" (God's neighbor). The article includes the codicological analysis of the "Rabi' al-abrrar" manuscripts stored in the collections of Uzbekistan and reveals the value of three copies.

Keywords: Rabi'al-abrrar, Muhadara, Manuscript, Fihrist, Race, Description.

Received / Accepted: 01 April 2024 / 10 June 2024

*Dr., Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent/Uzbekistan. E-posta: turayevlaziz86@gmail.com,
ORCID Number: [0000-0003-3666-6229](https://orcid.org/0000-0003-3666-6229), ROR ID: <https://ror.org/03d53xe41>

GİRİŞ

Mahmûd ez-Zemaḥşerî, XI-XII yüzyıllarda Harezmi'nin sosyo-kültürel hayatında önemli rol oynayan âlimlerden biridir. Mahmûd ez-Zemaḥşerî'nin şöhreti tefsir, kelim ve belagat alanlarında dünyaca ünlüdür. Mahmûd ez-Zemaḥşerî tarafından yazılan eserler hala dünya biliminin gelişmesine hizmet etmektedir. Örneğin, alimin hermeneutik, sözlükbilim ve dilbilim alanındaki çalışmaları halen Arap ülkelerindeki eğitim kurumlarında ana kaynak ve ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Allâme, daha hayattayken bilime yaptığı büyük katkılardan dolayı ünlü unvanlar almıştır. Çağdaşları ve öğrencileri arasında derin bir saygı gören Zemaḥşerî, “Ustaz ud-dunya” (“Tüm dünyanın öğretmeni”), “Ustaz ul-Arab wal-ajam” (“Arapların ve Arap olmayanların öğretmeni”) ve “Cârullah” (Ka’benin Komşusu) gibi unvanlarla anılmıştır. Özellikle “Esasu'l-belâğa” adlı eserinin el yazmaları “Allâme”, “Shaykh al-arab wa al-ajam” (“Arapların ve Arap olmayanların Şeyhi”), “Sahibu-l-Keşşâf” (“Keşşâf” adlı eserin yazarı), “Al-Unmûzec” adlı eserinde “Ustaz az-zaman” (“Çağın Öğretmeni”) olarak adlandırılmıştır. “Farid al-asr wa al-awon” (“Asrın eşsiz alimi”), “Şeyh”, “Allâme”, “el-Keşşâf” adlı eserde “İmam”, “Taj ul-Islam” (“İslam’ın Tacı”), “Rebî’u'l-ebrâr” adlı eserin bir kopyası (Mahmûd ez-Zemaḥşerî 997: Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü’nde bulunan “Rebî’u'l-ebrâr” (Mahmûd ez-Zemaḥşerî 997: 1a) adlı eserde kendisine “İmam”, “A’lam ul-Allâme” (“Alimler alimi”), “Fahr-ı Harezmi” (“Harezmi’nin övücüsü”), “Sheikh al-Islam” (“İslam’ın Şeyhi”) gibi isimler verilmiştir.

Mahmûd ez-Zemaḥşerî'nin tespit edilen eserlerinin sayısı 80’i aşmaktadır. Allâminin lugat ile ilgili eserleri: Mukaddimetu'l-Edeb, Esâsu'l-Belâğa, Mu’cem ‘Arabî-Fârisî, Nahivle İlgili Eserleri: el-Mufassal fî San’ati'l-İ’râb, el-Mufred ve'l-Muellef, Risâle fî Kelimeti’ş-Şehâde, el-Unmûzec fi’n-nahv, Edebiyatla İlgili Eserleri: A’cabu'l-’Aceb fî Şerh Lâmiyyeti'l-’Arap, Atvâku’z-Zeheb, Dîvânu’z-Zemaḥşerî, Kasîde fî Suâli'l-Gazzâlî, el-Kıstâs, Makâmât, el-Mustaksâ fî'l-Emsâl, Nevâbiğu'l-Kelim, Rabî’u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr, İslâmî İlimlerle İlgili Eserleri: el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi’tTe’vîl, Dâllatu’n-Nâşid ve’r-Râid, el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs gibi eserler yazmıştır.

Mahmûd ez-Zemaḥşerî'nin eserleri arasında en önemlilerinden biri “Rebî’u'l-ebrâr” (“İyiliğin baharı”) adlı eseridir. Bu eser, alimin hayatının son yıllarında çeşitli ilim merkezlerinde, mekanlarda ve ilmi tartışmalarda yaptığı gözlemler ve edindiği tecrübeler neticesinde kaleme aldığı bir eserdir.

“Rebî'u'l-ebrâr” adlı eserin “İlm-i muhâzarât” (dersler bilimi) tarzında yazıldığı söylenebilir. Aslında, eserin hiçbir yerinde yazar, eseri araştırırken vardığı bir sonuç olan, eserin yazılma yöntemi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Bilimde “münazara”, belirli bir konu hakkında konuşma yaparken diğer konuşmacıların sözlerinin kullanılması anlamına gelir.

Bilim “tartışmasının” amacı, tarihi, sosyal, siyasi olaylar, coğrafi bilgiler, anlatılar, hikayeler, ibretlik öğütler, zarif sözler, ilginç anekdotlar ve şiirlerden oluşan bilgileri bir araya getirmektir.

Türk âlim Hacı Halife'nin (ö.1067/1657) كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون “Kesfu'z-zunun an esami'l-kutubi ve'l-fünun” (Kitapların ve ilimlerin isimlerinden süphelerin giderilmesi) adlı eserinde “muhadara” ilmi hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Özellikle, مفتاح السعادة Miftah as-Sa'adah (Mutluluğun Anahtarı) kitabının yazarı Ebû Hayr'dan şu alıntıyı yapar: “Bu ilim sayesinde, bir düşünce (cümle) başka bir kişi tarafından ifade edilen düşünce (cümle) açısından nitelendirilir ve onun konuşmasındaki mecazi anlam veya cümlenin özel yapısı (bilgi sahibi olmak) olabilir” (Halife 1941: 1609).

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan İslam Ansiklopedisi'nin 30. cildinde “Sözlükte “bir topluluğun huzurunda bilgi ve birikimlerini aktarmak, onlarla ilmi tartışmada bulunmak” gibi manalara gelen muhadara kelimesinin çoğulu olan muhadarat, terim olarak başkasına ait sözlerden muhataba veya okuyucuya uygun alıntılar halinde aktarmalar yapmayı ve bu nitelikteki sözleri toplayan edebi eser türünü ifade eder” (Yazıcı 2005: 392).

Bu bilgilere dayanarak Mahmud Zemahşerî'nin Rebî'u'l-ebrâr adlı eserinin muhadara tarzında yazıldığı söylenebilir.

“Rebî'u'l-ebrâr” eserinin el yazması nüshaları, çeşitli atasözleri, deyimler, Arap, Fars, Hint, Yunan ve Türk halklarının ünlü kişilerin sözlerini, halklarının geçmişi, kültürü, değerleri, iklimi, karakteri hakkında bilgi içerdiğinden tüm dünyaya yayılmıştır.

Bugün Rebî'u'l-ebrâr'ın farklı yerlerde ve farklı zamanlarda istinsah edilmiş 70'ten fazla el yazması nüshası dünyanın çeşitli koleksiyonlarında, kütüphanelerinde ve müzelerinde muhafaza edilmektedir. Eser el yazmasının nüsha sayısı henüz kesin değildir. Çünkü alanda yeni çalışmalar yapılmaya devam etmekte ve yeni yazmalar tespit edilmektedir.

Dünyanın farklı ülkelerinde muhafaza edilen “Rebî’u’l-ebrâr” el yazmaları üzerine bilimsel makaleler, monografik çalışmalar ve doktora tezleri bulunmaktadır. Bunlara göre eserin nüshaları Özbekistan, İran, Türkiye, Hindistan, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere, ABD ve İrlanda’da muhafaza edilmektedir.

Bu makale, Özbekistan İslam Kurulu kütüphanesinde, Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü ana koleksiyonunda ve Ebu Ali ibn Sina’nın adını taşıyan Buhara Bölgesel Bilgi ve Kütüphane Merkezi Şark koleksiyonunda bulunan nadir “Rebî’u’l-ebrâr” nüshalarını analiz etmektedir.

Rebî’u’l-ebrâr eserinin Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan El-Biruni Şarkşınalık Enstitüsü kütüphanesi nüshası

Eserin istinsah yılını ve bölümlerini tam olarak yansıtan nadir bir nüshası Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü ana koleksiyonunda ‘2384’ envanter numarasıyla muhafaza edilmektedir (ez-Zemaşşerî 997: 1a). El yazması ‘2384’ün envanter numarası, el yazmasının fihrist sayfasından bir sonraki sayfasında yer alan modern sekizgen bir mühür üzerine “O’z DXK 35r 2384 ГПБ Уз” yazısı yer almıştır. Bu mühür aynı zamanda el yazmasının 9a varlığında da yer almaktadır.

Bu nüsha hakkında bazı açıklayıcı bilgiler Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şark El Yazmaları Toplamının Mecmua sanırım II cildinde, 1783 seri numarasında verilmiştir (Semenov 1954: 398-402). Mevcut el yazması kataloğunda verilen bilgiler ön bilgi olarak kabul edilmelidir.

“Rebî’u’l-ebrâr” Doğu Araştırmaları Enstitüsü nüshasının ebadı 28x18 cm’dir. Yazmanın kapağı sağlam kahverengi deriden yapılmıştır. Yazmanın yan tarafı kırmızı deri ile kaplıdır ve alt kısmında beyaz kağıt üzerine yazılmış ‘2384’ envanter numarası bulunmaktadır. Kapağın ortasında badem şeklinde büyük bir desen ve genellikle sayfa başlığının yazıldığı yerde üstte ve altta küçük bir desen vardır. Tüm desenler çiçek desenlidir. Ancak form boştur. El yazmasının ne sayfası ne de istinsah tarihi belirtilmiştir.

El yazmasının durumu eskidir, çoğu sayfa solmuştur. Bu nüsha, dizin dahil 376 (1b-376a) yapraktan (752 sayfa) oluşmaktadır. Yazmanın ana metninin yer aldığı her sayfa 25 satırdan oluşmaktadır. Nesih yazı ile Hint kuşe kâğıdına koyu mürekkeple istinsah edilmiştir. Bölüm başlıkları metin içinde verilmiş, bazı önemli kelimeler kırmızı mürekkeple vurgulanmıştır. Nüshanın istinsah tarihi Hicri 997 (Miladi 1588) yılının Safer ayının 12. günüdür.

Bu nüshanın her sayfasında eserin metni mavi mürekkep ve altın suyu ile bir tabloya kopyalanmıştır. Bu nüshada bölüm başlıkları, نبي (Peygamber) kelimesi, özel isimler ve özel isimlerden önce gelen قيل, فقال, قال gibi fiiller kırmızı mürekkeple istinsah edilmiştir. Yeni alıntılanan bir cümle kırmızı mürekkeple vurgulanır. Metnin neredeyse her sayfası, alıntılanan şiirlerden sonra yerleştirildiklerini gösteren kırmızı bir nokta ile işaretlenmiştir. El yazmasının her sayfası bir rakabe ile işaretlenmiştir.

Bu nüshanın başında, kanaatimizce elyazması yeniden yazıldıktan sonra başka bir kâtip tarafından yazılmış bir fihrist bulunmaktadır. El yazması fihristinde eserin adı, müellifi ve bölüm sayısı kırmızı renkte Arapça olarak belirtilmiştir. Bölüm sıra numarası kırmızı, bölüm başlığı düz siyah renkte kopyalanmış ve bölümün hangi sayfada olduğunu belirlemek için sayfa numarası bölüm sıra numarasının üzerinde kırmızı renkte gösterilmiştir. Bölüm numaraları 3 ve 56 bu dizinde yazılmıştır, ancak bölüm başlıkları yazılmamıştır. Bölüm 77'nin başlığı mürekkeple silikleştirilmiştir ve okunması zordur.

Katalog şu şekilde başlıyor:

فهرست کتاب ربیع الأبرار تالیف الإمام العالم العلامة فخر خوارزم وشیخ الإسلام جار الله أبی القاسم محمود ابن عمر الزمخشری صاحب تفسیر الکشاف و غیرها من تصانیف الفایق المقبرة المشهورة غفره الله تعالى وتجاوز عنه الكتاب ممثل علی إحدى وثمانین بابا

Fihrist Tercümesi: “El-Keşşaf” ve diğer ünlü kitapların yazarı, imam, allâme, Harezmi'nin övüncü, İslam'ın şeyhi, Allah onu affetsin, Ebul Kasım Mahmud ibn Ömer Ez-Zemahşerî'nin “Rebî'u'l-ebrâr” eseridir. Kitap 81 bölümden oluşmaktadır.

El yazma fihristiden sonraki sayfada Farsça فضایلخان خانه زاد فدوی پادشاه عالم گیر غازی (Alamgir Gazi Fazail Han Fadaviyzade) yazısı bulunmaktadır. Bu mührün altında Farsça şu kelimeler yazılıdır: این کتاب ربیع الأبرار قیمت حال پنجاه روپہ Yani şu anki değeri elli rupidir. Bu yazıttan sonra altın suyuyla çevrelenmiş süslü bir tawk figürü yer almaktadır. Belki de el yazmasının restorasyonu sırasında levhanın üzerine küçük bir kâğıt parçası yapıştırılmış ve yazı silinmiştir. Sonuç olarak, üzerinde ne yazdığını okumak mümkün değildir.

El yazmasında eserin ilk bölümü el yazmasının 2a sayfasında الأوقات و ذکر الدنيا والآخرة “Zaman ve (zamanın) dünya ve ahiret için (öneminin) zikredilmesi” başlığı ile başlamaktadır, ve el yazmasının son yetmiş yedinci bölümü (el yazmasının son bölümü değil) 367a sayfasında ذلك الأمراض، والعلل، والعاهات والطب، والدواء، والعيادة، ونحو ذلك “hastalıklar, rahatsızlıklar, kusur ve eksiklikler, tıp, ilaç, teşhis ve benzer şeyler” ismiyle sona erdi.

Şarkşınaslık Enstitüsü'nde elyazması üzerinde yapılan çalışma sonucunda, bu nüshadaki eserin bölüm sayısının ne elyazması indeksinde belirtildiği gibi 81 bölüm ne de, A. Semenov'un Şark El Yazmaları kataloğunda belirtildiği gibi 77 bölüm olduğu tespit edilmiştir.

Yazmanın 81 bölümden oluşan bir eser olduğu ilk bakışta dizin başlığında verilen bilgilerden anlaşılabilir ancak dizinde verilen bilgilere dikkat eden biri eserin 98 bölümünün başlıklarının içindekiler kısmında kopyalandığını ve hangi sayfada sayfalandırıldığını görebilir. İçindekiler kısmının kopyalandığı ilk iki sayfada 81 bölümün başlığını ve hangi sayfada numaralandırıldığını görüyoruz. Eserin 81. bölümünün bittiği sayfanın arkasında eserin bölümlerinin başlıkları ve hangi sayfada oldukları yer almaktadır, bunlar 81. bölümden sonra gelen 17 bölümün başlıklarıdır. Belki de bu son sayfayı görmeyen müstensih, fihristin başında bu nüshada 81 bölüm olduğunu fark etmiştir.

İkinci olarak, A. Semyonov'un Doğu el yazmaları kataloğunda Doğu Araştırmaları Enstitüsü nüshasının 77 bölümden oluştuğu bilgisi ilk bakışta doğru olarak adlandırılabilir, çünkü el yazmasında bölümlerin sıralamasında bir düzensizlik vardır. Yani, el yazmasında 57 bölümden sonra 95, 96, 97 ve 98. bölümler yer almaktadır. 98. bölümün ardından 78 ila 94. bölümler gelmektedir. El yazmasının sonunda 94. bölümün ardından 58 ila 77. bölümler gelmektedir. El yazmasının sonundaki "77 bölüm" kopyasına dikkat çeken akademisyen A. A. Semenov, muhtemelen eserin Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Akademisi Akademisi'nin 1783 seri numaralı Şark el yazmaları koleksiyonunun II. cildinin 77 bölümünden oluştuğunu fark etmiştir (Semenov 1954: 398-402).

Fihristin sonunda yer alan aşağıdaki cümleler, elyazmasındaki bölümlerin sırasız olduğunu ve fihristin eser istinsah edildikten sonra yazıldığını kanıtlamaktadır:

تم فهرس ما وجدنا من أبواب هذا الكتاب مرتباً أو غير مرتب في سنة ١٢٥٦

Tercümesi: *bu kitabın tespit ettiğimiz bölümleri sıralı ve sırasız olarak listelenmiştir. 1256.*

İlk bakışta, bu iki durum Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü nüshasının tam bölüm sayısına sahip olmadığını ve el yazmasının kusurlu olabileceğini gösteriyor gibi görünmektedir. Ancak el yazmasının incelenmesi ve analiz edilmesi sürecinde Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün "Rebî'u'l-ebrâr" nüshasının mükemmel ve nadir bir nüsha olduğu anlaşılmıştır.

El yazmasında dikkat edilmesi gereken bir yer daha vardır. Sayfa sıralamasında 129. sayfayı 130. sayfanın takip etmesi gerekirken, el yazmasında sayfanın başında 123 rakamı yer

Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin “Rebî’u’l-Ebrâr” Adlı Eserinin Özbekçe

Nüshalarının Tanıtımı

almakta ve 123, 124... bu sırayla devam etmektedir. Ancak metin sıralaması her zamanki gibi doğru bir şekilde devam etmiştir. Metin sıralamasının diğer el yazmaları ve çağdaş bir baskı ile karşılaştırılması bu sonuca götürmüştür.

El yazmasının metni (sayfa 1b) aşağıdaki gibi başlamaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي استحمد الى عبادہ

Tercümesi: *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Kullarının hamdı Allah'a mahsustur.*

El yazmanın metni (371a sayfada) şu şekilde bitmektedir:

Elyazmasının sütun yazısı (371a sayfada) aşağıdaki cümlelerle bitmektedir:

وقع الفراغ فى تسويدة هذا الكتاب المسمى ربيع الابرار فى دار السلطنة احمداباد حرسها الله من البلية و اللآفات

الثانى عشر من شهر صفر ختم الله بالخير والظفر سنة ٩٩٧

Tercümesi: *Rebî’u’l-ibrâr adlı bu kitabın yeniden yazılması, Hicri 997 Safer ayının 12. gününde Ahmedabad Sultanlığı'nda (Allah burayı felaketlerden ve afetlerden korusun) Allah'ın inayetiyle başarılı ve muzaffer bir şekilde tamamlandı.*

Rebî’u’l-Ebrâr Eserinin Özbekistan Müslümanlar İdaresi Kütüphanesinin Nüshası

Özbekistan Müslüman Kurulu'nun kütüphanesinde bulunan nadir “Rebî’u’l-ibrâr” nüshasının hiçbir yerde tanımlanmadığını veya araştırılmadığını belirtmek gerekir.

“Rebî’u’l-ibrâr”ın bu el yazması nüshası Taşkent'teki Özbekistan Müslüman Kurulu kütüphanesinde ‘1490’ envanter numarasıyla saklanmaktadır (ez-Zemahşerî, No. 1490).

Yazmanın envanter numarası yazmanın üst tarafında Arap alfabesiyle ve ‘1490’ زمخشرى ربيع الابرار (Rebî’u’l-ibrâr Zemahşerî 1490) olarak belirtilmiştir.

El yazmasının kağıt boyutu 26,5x17 cm'dir. El yazmasının kapağı ağır siyah kağıttan yapılmıştır. Kapak, herhangi bir desen ve süsleme olmaksızın sade bir tarzda tasarlanmıştır. Kapağın rengi siyahtır. El yazması 402 sayfadan (804 sayfa) oluşmaktadır. Metin siyah mürekkeple, orta küçüklükte bir yazı karakteriyle yazılmıştır. El yazmasında herhangi bir resim veya çizim bulunmamaktadır. Her sayfa mavi mürekkeple bir satır ve kırmızı mürekkeple iki satır olmak üzere tabloleştirilmiş ve eserin metni tablonun içine kopyalanmıştır. Her sayfada 22 satır bulunmaktadır. Sadece besmelenin bulunduğu ilk sayfada 16 satır; son sayfada ise 21 satır bulunmaktadır. Bu nüshada eserin bölüm başlıkları, Muhammed (s.a.v)'in nisbeleri, bilinen isimler, kırmızı mürekkeple yazılmış bilinen isimlerden önce gelen “dedi”, “sordu”, “diyor”, “bildiriyor”, “yazıyor” gibi fiiller ayrılmış olarak yer almaktadır. Eserin bölümleri

numaralandırılmış, bazı bölüm numaraları kırmızı, bölüm başlığı siyah renkle yazılmış, ancak bölüm başlığının altı vurgu amacıyla kırmızı renkle çizilmiştir. Bazı durumlarda cümle başları da kırmızı çizgi ile çizilmiştir. El yazmasında unutulmuş, bulanık, okunması zor birçok yer var. Muhtemelen elyazması daha önce nemli bir yerde kaldığı veya suya maruz kaldığı için, elyazmasının üzerinde soluk sarı lekelerin izleri vardır. Yazmanın üst ve alt kısımlarında görülen bu lekeler neyse ki eserin metnine zarar vermemiştir. Yazmanın çoğu sayfasında haşere nedeniyle küçük delikler vardır. Yazmanın her sayfası bir rakabe ile işaretlenmiştir.

El yazmasının bazı sayfalarının kenarlarında kitap yazılırken atlanmış kelimeler bulunmaktadır. El yazmasının 2a ve 402b yapraklarında modern bir mürekkep mührü vardır ve mührün üzerinde Arap alfabesiyle Özbekçe yazılmıştır: “اورتا اسيا و قازاغستان مسلمانلارى دىنييه” ve Rus alfabesiyle “Fundamentalnaya biblioteka Duxovn. Upr. musulman Sr. Azii i Kazaxstana” kelimeleri vardır. Yazmanın 2a varağındaki mührün altında sıradan bir kalemle ‘1490’ envanter numarası yazılmıştır. 402b varağındaki mühür tersten basılmıştır.

El yazması yaprak 1a'nın sol üst köşesinde altıgen şeklin içinde Arap rakamları ۳۵۶ (356) ve Eserin Arapça adı: ربيع الابرار (Rebî'u'l-ibrâr) ve alttaki ifade Arapça olarak yazılmıştır:

هذا كتاب من تصنيفات العلامة محمود الزمخشري صاحب الكشاف المسمى بربيع الابرار

Tercümesi: “*Bu, Keşşaf'ın yazarı alim Mahmud ez-Zemaşşeri'nin derlediği Rabi'ul-Ebrar adlı bir kitaptır*”.

Yazmanın kapağından sonraki sayfada eserin Mahmûd ez-Zemaşşeri'ye ait olduğunu gösteren bilgiler yer almaktadır. Arap rakamı ile ۲۷۵ (275) ve ۳۶ اخلاق براقان (36) فهراست kelimelerini heceleemektedir. Bundan sonra, Özbekçe'de Arap harfleriyle

بو كتاب علامة محمود الزمخشري كشاف تفسيرنى اتكان ذاتنى تصنيفاتيدن بريدور. اسمى: (ربيع الأبرار) در

Tercümesi: “*Bu kitap Allame Mahmûd ez-Zemaşşeri Keşşaf Tefsirini tasnif edilen zatni tasniflerinden biridir. İsmi: Rebî'u'l-ibrâr'dır*”.

Bu bilgiyi, Hacı Halife'nin “Kesfu'z-zunun an esami'l-kutubi ve'l-fünun” (Halife 1941: 832-833) başlıklı ünlü ansiklopedik eserinin bir bölümünden alınan bilgiler takip etmektedir.

(ربيع الأبرار) ونصوص الأخبار) في المحاضرات لأبي القاسم محمود بن عمر جار الله العلامة الزمخشري المتوفى سنة ثمان وثلاثين وخمسمائة أوله الحمد لله الذي استحمد إلى عباده موجبات المحامد مما أسبغ عليهم الخ. قال هذا

Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin “Rebî'u'l-Ebrâr” Adlı Eserinin Özbekçe

Nüshalarının Tanıtımı

كتاب قصدت به إجمام خواطر الناظرين في الكشف عن حقائق التنزيل وترويح قلوبهم المتعبة بإحالة الفكر في استخراج ودائع علمه وخبائاه الخ ورتبه بعضهم إلى اثنين وتسعين بابا. (كشف تاظنون (533) الرءاء)

Tercümesi: “*Rebî'u'l-ibrâr ve nususu'l-ahbar fi'l- muhâzarât*”, Cârullah, Allâme Mahmûd ez-Zemahşerî. Kendisi 538 yılında vefat etmiştir. Her şeyden önce, kullarını övgüye değer niteliklerle donattığı kadar öven Yüce Allah'a hamd olsun. Kendisi şöyle demiştir: “Bu kitabı yazmaktaki amacım, ‘el- Keşşâf an hakaik it-tenzil’ adlı tefsirimi okuyanların düşüncelerin toplamak ve kalplerine zevk vermektir.” Bazıları bu eseri 92 bölüme ayırmıştır.

Bu bilgilerin yer aldığı sayfanın el yazmasının istinsah edildiği dönemde değil, yakın geçmişte yazılıp yapıştırıldığını yazı ve kağıt türünden biliyoruz. Çünkü eserle ilgili eski Özbek yazısıyla yazılmış metin ile eserin ana metninin yazılı olduğu kâğıt birbirinden oldukça farklıdır.

Mahmûd ez-Zemahşerî, zamanın geleneklerini terk etmeden, çalışmasına besmele ile başlar, yani Arapça olarak “Bismillahir rahmanir rahim” بسم الله الرحمن الرحيم Bundan sonra, Peygamber Muhammed'e (Allah'ın selamı ve selamı onun üzerine olsun) ve ashabına selam ile devam eder.

Bazı elyazmalarında olduğu gibi, yazmanın başlangıcından önce bir desen yoktur, ancak bir desen için boşluk bırakılmıştır. Bundan sonra eserin metni 1b varağında başlar. Diğer eserlerden farklı olarak Mahmud Zemahşerî'nin bu esere çok kısa bir giriş yazdığını, ancak ana bölüme odaklandığını belirtmek gerekir. Girişin kısalığı eserin değerini ve önemini azaltmamaktadır. Önsözde yazar kitabı yazma sebebini açıklamıştır.

Bu el yazmasının bir fihristi yoktur. Ancak el yazması eserin tüm bölümlerini ve metni tam olarak içeren kâmil bir nüshadır.

El yazma (1b sayfede) aşağıdaki gibi başlamaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي استحمد الى عباده

Tercümesi: *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Kullarının hamdı Allah'a mahsustur.*

Elyazmasının sütun yazısı (402a sayfede) aşağıdaki şekilde sona ermektedir:

ويدخل فيه في خوط كرات فلا تبقى فيه عقرب الاتبعه

Tercümesi: *Bir akrebin avlandığı yere bir sarımsak soğanı koyarsanız, sonuç akreplerin oraya bir daha gelmeyeceğidir.*

Burada تبقى kelimesi ت harfi ile başlarken diğer nüshalarda, özellikle Şarkşınaslık Enstitüsü kütüphanesi nüshasında ي harfi ile başlar ve يبقى olur.

El yazmasının bölümlerine gelince, 2a sayfasındaki ilk bölüm الأوقات وذكر الدنيا والآخرة “Zaman ve (zamanın) dünya ve ahiret için (öneminin) zikredilmesi” başlığıyla başlar ve 397b sayfasındaki الحشرات والهوام ونحوها من دواب “Dünya’nın Böcekleri, zehirli sürüngenler ve diğerleri” başlıklı doksan sekizinci bölümle sona erer.

Ne yazık ki bu nüshada herhangi bir kolofona rastlanmamıştır ve ne nüshanın müstensihisi ne de yayın tarihi belirtilmiştir. Ancak yazının türü ve nüshanın istinsah edildiği kâğıt türü, bu nüshanın XIII. yüzyılda istinsah edildiğini düşündürmektedir.

Rebî’u’l-Ebrâr Eserinin Ebu Ali Ibn Sina’nın Adını Taşıyan Buhara Bölgesel Bilgi Ve Kütüphane Merkezi Şarkiyat Fonunun Nüshası

Bu el yazması şu anda Buhara Bölgesel Bilgi ve Kütüphane Merkezi Şarkiyat Fonu kataloğunda 128 envanter numarasıyla Ebu Ali ibn Sina adına kayıtlıdır. Envanter numarası, el yazmasının yeniden basılması sürecinde değiştirilmiş olabilir. El yazmasının envanter numarası kitabın yan tarafında belirtilmiştir.

Bu nüsha kısaltılmış bir nüshadır. El yazmasının başındaki ve sonundaki cümleler mükemmel kopyalardaki ile aynıdır. Ancak metin incelendiğinde tüm bilgilerin kopyalanmadığı ortaya çıkmıştır.

Bu nüsha toplam 148 (1a-148a) yapraktan (296 sayfa) oluşmaktadır. Her sayfada farklı sayıda satır bulunmaktadır (13, 14, 15, 16, 17 - 20 arasında değişir). Bu nüsha renkli (koyu krem) nohudî kâğıt üzerine nestalik harflerle istinsah edilmiştir. El yazması nüshanın boyutları 20,5x11,5 cm’dir. Nüshanın sayfaları harmanlanmıştır. Kapak kalın, kahverengi yoğun mukavvadan yapılmıştır.

El yazmasının başında (1b ve 2a sayfa) ve sonunda (148a sayfa), el yazmasının yazıya geçirilmesinden 41 yıl sonra yapılmış bir mühür bulunmaktadır. Bu mühür احمدة الفقير الى الله / 1098 جلا جلاله / 1688م taşımaktadır.

Bu nüshanın metni 148a sayfasında aşağıdaki şekilde başlamaktadır:

الحمد لله الذي استحمد الى عباده

Mahmûd Ez-Zemahşeri'nin "Rebî'u'l-Ebrâr" Adlı Eserinin Özbekçe

Nüshalarının Tanıtımı

Tercümesi: *Allah'a hamd olsun.*

Ve metnin sonu:

ويدخل فيه فيه كراث يبقى فى عقب الاتبعه

cümlelerle sona erdi.

El yazmasının kolofonu aşağıdaki cümleleri içermektedir:

تمت هذا كتاب ربيع الابرار ٢٢ شهر ربيع الاول سنة ١٠٥٧

Tercümesi: *Rebî'u'l-ibrâr kitabi 1057 yılının Rebiü'l-Evvel ayının 22'sinde istinsah edilmiştir.*

Kitapta tablo ve kenar boşluklarında herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Kapağın her iki yanında dörder küçük bezemeli iki kartuş ve ikişer büyük bezemeli kartuş bulunmaktadır. Kitabın bazı sayfalarında metnin açılması ve lekelenmesi, bazı sayfalarda delikler ve yırtıklar gibi kusurlar vardır (s. 90-97). Bununla birlikte, el yazmasının genel muhafaza durumu tatmin edicidir.

SONUÇ

Mahmud Zemahşeri'nin Rebî'u'l-ibrâr'ı hem yazıldığı dönemde hem de daha sonra içerdiği bilgilerin ilgi çekici olması bakımından çok popüler eserlerden biri olmuş, dünyanın dört bir yanındaki el yazması koleksiyonlarında, müzelerde ve kütüphanelerde 70'ten fazla nüshası muhafaza edilmiştir. Tek bir eserin bu kadar çok nüshasının olması, eserin ne kadar büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Dünya el yazmaları hazinelerini zenginleştiren "Rebî'u'l-ibrâr" eserinin el yazmaları arasında Özbekistan koleksiyonlarında saklanan nüshalar yüksek önemleriyle öne çıkmaktadır. Özellikle Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü nüshası ve Özbekistan Müslüman Kurulu kütüphanesindeki nüsha, eserin tüm bölümlerini eksiksiz olarak içeren nadir nüshalardır.

Özbekistan Müslümanları İdaresi kütüphanesinde 1490 envanter numarasıyla muhafaza edilen "Rebî'u'l-ibrâr" nüshasının Şarkiyat çalışmalarında hâlâ göz ardı edildiğini de belirtmek gerekir. Bu el yazması nüshasının en dikkat çekici ve eksiksiz olduğu kesin olarak söylenebilir. Nüshanın yakından incelenmesi sonucunda, bu nüshanın eserin tüm bölümlerini tam olarak içeren kâmil bir nüsha olduğunu belirtmek gerekir.

Özbek koleksiyonlarında bulunan “Rebî’u’l-ibrâr” yazma nüshalarının dünya yazma koleksiyonları kataloglarında yer almadığını da belirtmek gerekir.

Araştırmamızın ana kaynağı olan Özbekçe “Rebî’u’l-ibrâr” nüshalarının yabancı araştırmacılar için önemli bir yer tutacağına ve gelecekte iyi bilimsel ve monografik çalışmaların oluşturulmasına hizmet edeceğine inanıyoruz.

EXTENDED ABSTRACT

After Makhmud Zamakhshari finished writing his famous commentary “Al-Kashshaf” in the period (526-528/1132-1134), he intended to write a work in order to calm the hearts of the readers who read this work and to make them a good interlocutor. Moreover, at the time when the scholar is approaching old age, he aimed to convey to the readers the scientific information he has seen, heard, read and known throughout his life. Therefore, social relations in the living society, because of the decrease of good virtues among people, based on the needs of the society, a new work was classified. In addition, the scholar had been in several countries for the sake of knowledge, and he intended to compile his knowledge of the history, social life, climate, and virtues of the people of those countries, as well as the information he had collected about the Persian, Greek, and Indian peoples into a single work, and this intention was called “Rabi’ al-abrar” by writing the work.

“Rabi’ al-abrar” was a written work in the science of علم المحاضرات “ilmi muhazarat”, which is one of the twelve sciences of Arabic literature. In fact, Mahmud Zamakhshari did not give any information about the writing style of the work anywhere in the work, while researching the work and studying other works written in this genre, it can be concluded that “Rabi’ al-abrar” was written in the style of the science of lectures. In the science of “muhazara” it is understood to use the words of other speakers on the topic while giving a speech on the certain topic.

The work “Rabi’ al-abrar” is an important source, and it is considered an encyclopedic work which is covered all topics in society. The work is of a great importance because of it includes today’s social issues of the period when it was created.

The great importance of the work “Rabi’ al-abrar” and the high interest in it can be understood from the fact that its manuscript copies were copied again and again, also they are kept in various libraries and museum funds of the world. In fact, the work is an important source which is that it has been translated into many languages, besides, near the time when the work

**Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin “Rebî'ü'l-Ebrâr” Adlı Eserinin Özbekçe
Nüshalarının Tanıtımı**

was created, it was translated into Persian, Turkish, by the 21st century, into Turkmen, and by 2023, the 1001 quotes of the work were translated into Tajik.

As for the copies of the work, today there are about 100 copies. They are kept in manuscript funds of Iran, Turkey, India, England, France, Germany, Netherlands, Great Britain, USA and Ireland. Uzbekistan copies have a special significant among these copies.

There are three copies of the work in Uzbekistan, the first one is in the library of the Department of Muslims of Uzbekistan under inventory number 1490, the second is in the fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan with inventory number 2384, and the third is in inventory number 128 in the Eastern fund of the Bukhara Regional Information - Library Center named after Abu Ali Ibn Sina is stored.

Manuscripts of these copies kept in the library of the Department of Muslims of Uzbekistan and the fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan are perfect copies in terms of completeness of chapters and text.

There is a fihrist in the Oriental Studies copy of the work, and it is written in this fihrist that the work consists of 81 chapters. During the research, it was found that there are not 81 but 98 chapters of the work. Also, due to the fact that the chapters are presented in disordered state in this copy, the descriptive information given in serial number 1783 in volume II of the collection of Eastern manuscripts of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and the information indicating that the work contained in the fihrist has 81 chapters which have been clarified.

KAYNAKÇA

- ez-Zemaşşerî, Mahmûd. (1057). ربيع الأبرار. El yazma № 128. Ebu Ali İbn Sina'nın adını taşıyan Buhara bölgesinin bilgi-kütüphane merkezi. 148 sayfa.
- ez-Zemaşşerî, Mahmûd. (997). ربيع الأبرار. El yazma № 2384. Özbekistan Bilimler Akademisi Ebu Reyhan El-Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü kütüphanesi. 376 sayfa.
- ez-Zemaşşerî, Mahmûd. ربيع الأبرار. El yazma № 1490. Özbekistan Müslümanlar İdaresi Kütüphanesi. 402 sayfa.
- Habibullaev, Alimulla. (2000). Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik. ToshDSHI. 134 sayfa.
- Hacı Halîfe, (1894). Keşfü'z Zünûn An Esami'l - Kütübi ve'l - Fünun. 832-833 sayfa.
- Hacı Halîfe, (1941). Keşfü'z Zünûn An Esami'l - Kütübi ve'l - Fünun. Mektebetu'l-Musennâ, Bağdât. 1609 sayfa.
- Semenov, A. A. (1954). *Sobraniya Vostochnix Rukopsey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR (Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şark El Yazmaları Toplamı)*. II cilt. Taşkent, 398-402 .
- Yazıcı, H. (2005). "Muhâdarat", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 391-392 sayfa.

Makale Bilgileri/Article Information

Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	Ethical Statement:	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	Conflict of Interest:	The authors declare that declare no conflict of interest.
Yazar Katkı Beyanı:	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	Author Contribution Declaration:	The entire study was created by the author.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.